

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 46, Haziran 2020, s. 1-19

ISSN: 2149-0821 Doi Number:<http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.40075>

Prof. Dr. Erdal FIRAT

St. Clements Institute - Yönetim Bilimleri Profesörü, prof.dr.erdalfirat@gmail.com

TÜRKLER VE KÜRTLER TEMELİNDE TOPLUMSAL ÖNYARGILAR

Özet

Türkiye’de oldukça yoğun geçen siyasi gündemlerin gölgesinde kalan fakat gündelik hayatımızda sıkça karşılaştığımız önyargı sorunu aslında maddi, sosyal ve kültürel koşulların yarattığı bir sorundur. Bu çalışmada toplumsal önyargıların kökenleri ve sebepleri araştırılmıştır. Çalışmada toplumsal önyargıların sebep olduğu ötekileştirme, yabancılaştırma gibi sonuçlar üzerinde tartışılmış ve olası çözüm yöntemleri ortaya konmuştur. Gruplararası ilişkilerin yapısı ve öteki kavramının ortaya çıkışına değinilmiştir.

Değerler hipotezi, toplumsal temas kuramı gibi bilimsel temelleri baz alınarak Türkiye’de Türk ve Kürtler özelinde önyargıların oluşumu ve etkileri örneklerle incelenmiştir. Araştırmamızda Türkiye’de Türk ve Kürt toplumlarının birbirine karşı önyargıları ve bu önyargıların sebepleri örneklendirilmiş ve bunun üstesinden nasıl gelineceği üzerine tezler ortaya sürülmüştür.

Anahtar kelimeler: Türk, Kürt, Kürt Sorunu, Önyargı, Ötekileştirme

SOCIAL PREJUDICES BASED ON TURKISH AND KURDISH PEOPLE

Abstract

Under the shadow of the political agenda in Turkey it is quite busy, but everyday problems frequently encountered prejudice in our lives. In this study, the roots and the reasons of social prejudice were examined. Also in this context, in the study, the outcomes of social prejudice such as otherization, alienation were discussed and the possible solutions were presented. The structure of intergroup relations and the emergence of the other concept are mentioned.

Value hypothesis, based on scientific foundations, such as social contact theory Turks and Kurds in Turkey were examined with examples formation and effect of bias in private. In our study, the prejudices and the reasons of these prejudices amongst Turkish and Kurdish societies of Turkey were exemplified and theses on how to overcome those were presented.

Keywords: Turkish, Kurdish, Kurdish Issue, Prejudice, Otherization

GİRİŞ

Ayrımcılığın temelinde yatan önyargı, öteden beri sosyal bilimcilerin anlamaya ve önlemeye çalıştığı bir olgu. Önyargı, bir grubun (dini, etnik, cinsiyet, ırk vb.) tamamına, ya da bir gruba ait olduğu için belli bir bireye yöneltilen, hatalı, değişmeyen ve genellemeci olumsuz tutum olarak tanımlanıyor (Allport 1954). Önyargı sadece ayrımcılığa neden olmakla kalmayıp, çoğu zaman gruplar arasında yaşanan çatışmanın ve hatta şiddetin gelişiminde de anahtar bir rol oynamakta. Birbirini düşmanca algılayan gruplar, ‘öteki’ grubun üyelerine tamamen olumsuz özellikler atfederken; kendi grupları için sadece olumlu genellemelerde bulunurlar. Uyuşmazlık (çatışma) tırmandıkça bu hatalı genelleme tutumları daha da belirginleşir ve kemikleşir. Gruplar arasında iletişim kesilebilir; bireyler ‘öteki’ grubun üyeleriyle minimum düzeyde temas kurabilir hatta hiç temas kurmayabilir. Fiziksel ve psikolojik ayrışma önyargıyı daha da besleyebilir, ‘öteki’ grup gitgide daha homojen ve olumsuz özelliklerle anılır hale gelebilir. Bu tutumlar zamanla kurumlara da sirayet edip kalıcı hale gelebilir, hatta kuşaktan kuşağa aktarılabilir. Nihayet bireylerin gözünde ‘öteki’ grubun üyeleri artık kendileriyle ‘eşit’ haklara veya sosyal, ekonomik statüye sahip insanlar olmaktan çıkar. İlişkiler bu aşamaya vardığında ‘öteki’ grubun tüm üyelerine karşı ayrımcılık ve şiddet içeren davranışlar ‘meşru’ görülmeye başlanır.

Önyargı, kendisini üç farklı biçimde ele verir: Bilişsel yapılarda (kalıp-yargılar), duygularda ve davranışlarda (diğer grubun üyelerine sosyal mesafe koymak, ayrımcılık uygulamak, şiddet uygulamak). Önyargının davranışsal uzantıları içinde sosyal sonuçları açısından belki en az fark edileni sosyal mesafe koymaktır. Sosyal mesafe koymak şiddet veya ayrımcılık kadar dikkat çekmese de (en azından siyasa yapıcılar gözünde) aslında ayrımcılığa ve şiddete giden yolun ilk durağı olarak düşünülebilir. Belli bir grubun üyelerinin yaşadığı semte uğramaktan kaçınmak ya da yaşam alanlarının homojenleşerek etnik veya dini gruplar etrafında ayrışması, bireyleri ‘öteki’ gruba karşı ayrımcılık uygulamaya rahatlıkla hazır hale getirir.

Sosyal mesafe koymanın tam tersi sosyal (toplumsal) temasıdır. Toplumsal gruplar arasında temas olmaması önyargıyı besler, ayrışmanın ve mesafenin artmasına yol açar, ayrımcılığı destekler. Tüm bunlar ‘biz’ ve ‘diğerleri’ arasındaki ayrımın; olumsuz ve hatalı genelleme tutumlarının daha da pekişmesine ve hatta kurumsallaşmasına yol açar. Bu nedenle önyargı ile başa çıkmanın en önemli araçlarından biri ‘toplumsal temas’ olarak görülür. Farklı toplumsal gruplardan bireyler birbirleriyle temas kurdukça, önyargının temelinde yatan hatalı genellemeler fark edilir, farklılıkların yanı sıra benzerlikler keşfedilir, ‘öteki’ grubun aslında sanıldığı kadar ‘kötü’ ve ‘homojen’ olmadığı görülür. Kısacası, bireyler birbirinin gözünde ‘insanlaşır;’ belli bir grubun üyesi olmaktan ziyade insani özellikleriyle ön plana çıkarlar.

Toplumsal gruplar arasında temas eksikliği gruplar arasındaki sınırları belirginleştirir ve ‘öteki’ ile ilgili olumsuz yargıları pekiştirir (Hewstone and Greenland 2000: 140). Sosyal mesafenin artmasını önlemek için ve nihayetinde önyargının önünü almak üzere, ‘toplumsal temas’ 1950’li

yıllarda bir hipotez olarak ortaya atılmıştır. Hipotez şu önermeye dayanır: Eğer çeşitli gruplardan insanlar arasında etkileşimsizlik ve ayrışma önyargıyı besliyorsa, bunun tam tersi, birbirini olumsuz olarak algılayan grup üyeleri arasında toplumsal teması sağlamak önyargının azalmasına neden olabilir (Pettigrew 1998). Bu amaçla birbirini olumsuz algılayan grupların üyeleri arasında etkileşim sağlarsak, bu kişiler 'öteki' grup üyeleri ile ilgili besledikleri düşmanca kalıpyargılarını sorgulamaya başlayabilir, 'öteki' grup içinde farklı sesler ve görüşler olduğunu fark edip genelleyici ve hatalı yargılarından vazgeçebilir, hatta kendi grupları ve 'öteki' grup arasındaki benzerlikleri keşfedip o grubun üyelerini yeniden 'insan' olarak algılayabilir. Birbirine düşman olan grupların temsilcilerinin rahat ve dostça bir ortamda bir araya gelmesi ve insani ilişkiler kurması sonucunda iyi ilişkiler geliştirilebileceğine ve çatışmaya olan bakış açılarının değişebileceğine inanılır.

Görünürde çok net olan bu hipotezden hareketle yapılan araştırmalar bu önermenin her zaman geçerli olmadığını göstermektedir. Toplumsal temas her zaman olumlu tutum değişiklikleriyle sonuçlanmamakta, bilakis bazı durumlarda önyargıları ve grupların birbirlerine karşı duydukları düşmanca tutumları pekiştirmektedir. Örneğin, 1960'larda Türkiye'den Almanya'ya giden işçiler iki grup arasındaki toplumsal teması artırmasına rağmen, bu temas iki grubun üyelerinin birbirlerine karşı daha olumsuz tutumlar geliştirmesine yol açtı. Dolayısıyla, temas hangi durumlarda ilişkileri iyileştirir konusu önemli bir soru haline gelmiştir.

Toplumsal Temas Önyargı ve Ayrımcılığı İyileştirebilir Mi?

Toplumsal temasın hangi koşullar altında önyargıyı besleyici, hangi koşullar altında önleyici bir etki yaptığını anlamak için bugüne kadar birçok araştırma yapıldı ve hâlen yapılmakta. Bu araştırmaların ilki ve en önemlilerinden biri Allport (1954: 281) tarafından yapılmıştır. Allport, taraflar arasında birebir temas ve etkileşimin sadece belli koşullar sağlandığında olumlu sonuçlandığını öne sürer. Bunlar şöyledir: Temas birbirine statü olarak eşit kişiler arasında gerçekleşirse, bu kişiler ortak bir amaç doğrultusunda bir araya gelirse, kişiler arasında bir tür bağımlılık veya işbirliği gerektiren bir durum varsa ve taraflar arasındaki temas ve ilişki diğer kurumlar ve çevre tarafından da desteklenirse.

Allport'dan sonra birçok bilim insanı (Cook 1978; Pettigrew 1998; Amir 1969) bu koşulları doğrulayan ve daha da ayrıntılandıran çalışmalar yaptı. Örneğin, Pettigrew da doğrudan etkileşimin başarılı olabilmesi için aynı koşulların yerine getirilmesi gerektiğini desteklemiştir ve koşulları şu şekilde yerleşik hale getirmiştir: Tarafların eşit statüye sahip olması, ortak amaç arayışı içinde olmaları, işbirliği içinde birbirleriyle temas kurmaları ve çevredeki kurumlardan destek görmeleri ya da en azından çevrenin temas için olumlu bir ortam sağlaması. (Pettigrew 1998; Forbes 1997: 23) Bu koşulları doğrulayan bir başka önemli çalışma da Muzafer Sherif (1966) tarafından yapılmıştır. Sherif, gruplar arasında rekabet olduğu ve ortak amaç olmadığı durumlarda çatışmanın kolayca ortaya çıktığını ve şiddete kadar tırmanabildiğini göstermiştir. Dolayısıyla, işbirliği ortamı yerine rekabet ortamında gerçekleşen temas ve etkileşim, grup üyeleri arasında ilişkileri iyileştirme değil, aksine kötüleştirme eğilimi göstermektedir. Bu temel koşullara daha sonradan başkaları da eklenmiş, ancak bu dört koşul minimum ve olmazsa olmaz koşul olarak önemini korumuştur. Son yıllarda çok önemli olarak bir de temasın dostane bir ortam içinde gerçekleşmesi koşulu eklenmiştir (Pettigrew 1998: 72).

Özetle, tüm bu çalışmaların gösterdiği, doğrudan temas ve etkileşimin her zaman olumlu sonuçlanmayacağı, tam tersine bazı koşullar yerine getirilmeden gerçekleşirse önyargıları ve olumsuz tutumları daha da pekiştirerek durumu kötüleştireceğidir.

Toplumsal Temas Önyargı ve Ayrımcılığı Neden Azaltır?

Toplumsal temas uzun yıllar boyunca sadece sonucun 'iyi' olduğunu söylemekle, ancak bu sonuca nasıl bir 'süreç' sonucu ulaşıldığına değinmemekle eleştirildi (örn. Bar and Bargal 1995). Bunun üzerine sürecin nasıl gerçekleştiğini anlamaya yönelik çalışmalar yapıldı. Sonuçta toplumsal temasın önyargıları ve düşmanca tutumları nasıl azalttığı konusunda aşağıdaki psikolojik süreçlerin rolü olduğu öne sürülmüştür (Pettigrew, 1998: 70-73, Cuhadar ve Dayton 2011):

1. 'Öteki' grup ile ilgili öğrenmenin gerçekleşmesi yoluyla: Var olan kalıpyargı ve tutumların temas sonucu 'öteki' hakkında elde edilen 'yeni bilgi' ışığında sorgulanması ve güncellenmesi. İsraili ve Filistinli çocukları bir araya getiren bir yaz kampında çocukların birbirleriyle ilgili yeni şeyler öğrenmesini buna örnek olarak gösterebiliriz. Bir Filistinli çocuğun İsraililer arasında dindar ve dindar olmayanların bulunduğunu, bazılarının kendisi gibi futbol sevip bazılarının spordan hoşlanmadığını fark etmesi 'öteki' grupla ilgili homojen algının ve kalıpyargıların sorgulanmasına neden olur.

2. Önce davranışın değişmesi yoluyla: Düşmanca ya da önyargıyla algılanan grup üyesiyle dostane bir ortamda temasta bulunmak, yani kalıpyargılar ve tutumdan önce davranışı değiştirmek, davranış değişikliğinin bilişsel ve duygusal değişimi de beraberinde getirmesiyle sonuçlanabilir. Yeni olumlu davranış biçimi olumlu tutum gelişmesine yol açabilir. Yine aynı örnekten hareketle, bir İsraili ile önce futbol maçı yapıp aynı takımda oynamak ve işbirliği yapabildiklerini görmek bir Filistinli çocuk için önce davranışı değiştirmek yoluyla kalıpyargıların sorgulanmasına yol açabilir.

3. Duygusal bağlar kurulması yoluyla: Öteki grup üyelerine karşı olumlu duygular ve empati sağlanması sayesinde de olumsuz tutum ve önyargılar değişebilir. Bir Filistinli ve İsraili çocuk yaz kampında dostluk geliştirip duygusal bir bağ kurabilirler. Bunun sonucunda tüm 'öteki' grup üyelerine karşı tutumları da daha olumlu hale gelebilir.

4. Kendi grubunu yeniden değerlendirme yoluyla: 'Öteki' gruba karşı tutum ve önyargıların azalması bireyin kendi grup aidiyetini yeniden değerlendirmesi yoluyla da olabilir. Örneğin, kendi grubunun o kadar da homojen ve tek tip olmadığını görmek ya da kendi grubunun da zayıf olduğu noktaları görmek 'öteki' gruba karşı duyulan önyargıyı azaltabilir.

Toplumsal Temas Önyargı ve Ayrımcılığı Önlemek İçin Yeterli mi?

'Toplumsal temas' yıllar içinde çeşitli nedenlerle eleştirildi. Bu eleştirilerden bazıları bu yaklaşımı bireylerarası ilişkilere fazlasıyla odaklanmakla ve gruplararası düzeye yeterince eğilmemekle suçladı. Hewstone ve Brown (1986) gibi bazı araştırmacılar gruplararası düzeyi göz önünde bulundurarak hipotezin yeniden düzenlenmesi gerektiğini söylediler. Kişilerarası temasın ve sonucunda bireyler düzeyinde görülen önyargıların iyileşmesi sürecinin, grup düzeyinde önyargıları ortadan kaldırmak için etkili bir yöntem olmadığını öne sürdüler. Dolayısıyla, önyargı ve ayrımcılık ile mücadele etmek için ortaya atılan bu yaklaşımın en önemli sorunlarından biri, temasın, koşullar yerine getirildiğinde bireylerarası düzeyde birtakım kazanımlara yol açabilmesine rağmen bu kazanımların gruplararası ilişkilere genellenmesi

konusunda sorunlar olduğu ve bu konuya yeterince değinilmediği idi (Abu Nimer 1999: 4). Bu eleştiriler doğrultusunda, kazanımların bireyden gruba genellenebilmesi için üç değişik strateji öne sürüldü (Pettigrew 1998: 70). Bir sonraki bölümde bu stratejiler detaylı olarak ele alınacaktır.

‘Temas’ hipotezine ilişkin ikinci önemli eleştiri, eşitsizliklerin ve ayrımcılığın kurumsallaştığı toplumsal bir düzende kişilerarası ilişkileri düzeltmenin ve bireyi hedef almanın kurumsallaşmış ayrımcılık ve eşitsizlik karşısında yetersiz olacağıdır (Reicher 1986). Doğrusu, birçok ‘inatçı’ çatışma vakasına baktığımızda benzer bir tabloyla karşılaşılıyor. Bu tür çatışmaların hemen hepsinde, gruplar arasındaki çatışmanın kaynağında önyargı ve düşman imgeleri gibi algılamalardan kaynaklanan nedenlerle birlikte ciddi biçimde kurumsallaşmış yapısal eşitsizlikler ve ayrımcılık da söz konusudur. Dolayısıyla, sistematik olarak bu kurumsal yapılarla ilgilenmedikçe sınırlı sayıda kişiler arasında gerçekleşecek olan temas ve etkileşimin sonuçları da sınırlı olacaktır. Hatta bazı araştırmacılar hipoteze yöneltilen bu eleştiriye daha da ileri götürerek (Örn. Abu Nimer 1999 içinde Lemish ve diğ. 1989) kişilerarası doğrudan etkileşimin sadece bir çözüm illüzyonu yarattığını ve yapısal adaletsizlikler devam ettiği müddetçe de yarardan çok zarar getirdiğini, çünkü temasın güçlü ve avantajlı durumda olan grubun çıkarlarına hizmet ettiğini öne sürmüşlerdir.

Bu konuda uygulamada yaşanan bazı sorunlar hipoteze yöneltilen eleştirilerin önemini daha da artırmıştır. Örneğin, yaz kamplarında bir araya getirilen İsraili ve Filistinli çocukların bu kamplardaki etkileşimleri sonucunda ‘öteki’ ve çatışma hakkında tutumları değişmekte, ancak evlerine geri döndüklerinde çevrelerinden gördükleri dışlanma ve içine girdikleri devam eden çatışma ortamı bazı kişilerde bunalımlara ve çıkmazlara yol açmaktadır. Bu insanların geri döndükleri yerlerdeki yapısal sorunlar, çatışma ortamı ve adaletsizlikler devam ettiği müddetçe, geçirdikleri bireysel değişimin kalıcı olmayacağını ya da uzun vadede çatışmanın çözümüne katkıda bulunmayacağını öne sürenler vardır.

Tüm bu eleştirilere rağmen toplumsal temas önyargı, ayrımcılık ve çatışma ile başa çıkmak için elimizde bulunan birkaç sosyal değişim aracından biri olmayı sürdürmekte.

Türk-Kürt İlişkilerinin Geçmişi

Avrupa’da 1850-1950 yılları arasını tanımlamak için kullanılan demografi mühendisliği (Zürcher, 2005) kavramı Lozan antlaşması ve Cumhuriyetin ilanından sonra ‘Etnik Türk’ görüşünün uygulanmasıyla beraber devlete egemen olmaya başladığında, Türk olmayan kimliklerin varlıkları giderek tehlikeye girmeye başlamıştır. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti, 1924 anayasasında Türkiye’de yaşayan herkesin Türk olduğu iddiasıyla vatandaşlık tanımını Türk kimliğine sahip olmak üzerinden inşa etmiştir. Medeni (civic) olarak değil kültürel olarak (Türk Kültürü) tanımlanan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı ana akım kültüre adapte olmayı gerektirirken aynı zamanda kendi kültüründen vazgeçmek anlamına gelmektedir (Medeni ve kültürel vatandaşlık tanımları için bakınız Reijerse, Van Acker, Vanbeselaere, Phaet ve Duriez, 2013). Ancak belirtmek gerekir ki Jön Türklerin esinlendikleri Avrupa temelli özgürlükçü ve eşitlikçi milliyetçilik, etnik temizlik ve nüfus hareketleriyle Güneydoğu Avrupa milliyetçiliğine dönüşmüş ve etnik-dinsel homojenlik yönünde şekillenmiştir (Zürcher, 2005). Örneğin 20. yüzyıl başlarında oluşturulan yeni sınırlar, yasaklanan göçebelik ve diğer tüm sebepler sonucu birçok isyan yaşanmış ve isyanları bastırmak için 1924-1938 yılları arasında yapılan 18 askeri

operasyonun yalnızca biri Kürt nüfusun yoğunlaştığı bölgeler dışında gerçekleşmiştir (McDowall, 2004).

Modernleşmeyle paralel gelişen kentleşme sonucu kırsal alanlardan kentlere yapılan göçler ve eğitim için büyükşehirlere gelmeye başlayan Kürt üniversite öğrencileri, bu yeni kültürel karşılaşma alanlarında kendilerini aşiret veya dinsel aidiyetlerden ziyade, etnik kimlikleriyle ifade etmeye başlamışlardır (Kutlay, 2012). Kentleşme ve eğitim oranında yaşanan artış, Kürtler ve Kürt kültürü hakkında yazılı-sözlü yayınların ortaya çıkmaya başlaması, üniversitelerden dernekler aracılığıyla Kürt kültürü hakkında sosyal aktivitelerin organize edilmesi, Hayes (1995) tarafından kültürel milliyetçilik olarak formüle edilen sosyal hareketin 1960'lı yıllara doğru yükseldiğini gösterir. Çok partili dönem sonrasında gitgide artan sosyoekonomik farklılaşma, bölgesel eşitsizlikler özelde Kürtlerde genelde ise Türkiye'de proleterleşmeyi beraberinde getirmiş, sadece Türkiye'de değil tüm dünyada ivme kazanan öğrenci hareketleri 1970'li yıllarda güçlenmiş, sendikal hareketler artmış ve bunun bir sonucu olarak Kürt ulusal hareketi kentlerde sol/sosyalist hareketlerle temas etmiştir (Zeyneloğlu, Civelek ve Coşkun, 2011).

Muhafazakâr Türk partileri ile feodal Kürt liderleri arasındaki karşılıklı bağımlılık, 1970'lere doğru kentlere yığılan ve ihtiyaçları siyasal olarak göz ardı edilen bu proleter grupların büyümesine, çeşitlenmesine ve radikalleşmesine zemin hazırlamıştır (Kutlay, 2012; Natali, 2009). Bu dönemde tırmanan gruplar arası çatışma, katliamlar ve kundaklamalar sonucu büyüyen iç güvensizlik, 1980 askeri darbesiyle doruk noktasına ulaşmış ve politik aygıt tamamen Türk milliyetçi askeri grupların eline geçmiştir (Natali, 2009). Siyasi alanın militarize edilmesi ve radikal bir şekilde etnikleştirilmesi, Kürt milliyetçi gruplar ile devlet eliti arasında herhangi bir uzlaşmanın önünü keserek, Kürt hareketinin illegalleşmesiyle sonuçlanmıştır. Siyasi arenada süren bu ideolojik çatışma, 1985 yılından itibaren fiziksel çatışmaya dönüşmüştür (Özcan, 1999). Yaşanan fiziki savaş ortamında 1990'lı yıllarda resmi olmayan rakamlara göre 3 milyona yakın insan göç etmiştir (Kocaman ve Bayazıt, 1993; Yüceşahin ve Özgür, 2006). Başta İstanbul olmak üzere Türkiye'nin batısı ve güneyine yapılan zorunlu göçler, büyükşehir ve şehirlerde barınma, eğitim ve sağlık sorunlarını kronikleştirmiştir (Yükseler, 2006). Kürt kimliği ve Kürtlerin medyadaki temsilinin etkisiyle kentlere sıkışan yerli göçmenler, kimi zaman suçla ilişkilendirilerek şiddete sürüklenmiştir (Ergin 2014; Sezgin ve Wall, 2005). Son yüzyılda yaşanan bu gelişmeler Kürt kimliğinin tepkili (reactive) etnik kimlik (Rumbaut, 2008) olarak şekillenmesine ve Türk kimliği karşıtlığı üzerinden oluşmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, Kürtlerin Türk kimliğini baskın grubun ve ideolojinin temsili olarak gördükleri yorumu yapılabilir.

Tablo 1. Katılımcıların ağırlıklı olarak evlerinde konuştukları dil dağılımı

Evde konuşulan dil	Katılımcı sayısı	%
Türkçe	543	71.7
Kürtçe	187	24.7
Zazaca	19	2.5
Çerkezce	1	0.1
Arapça	5	0.7
Diğer	2	0.3
Toplam	757	100.0

Tablo 1.'den de görüldüğü üzere her ne kadar sosyal yaşamda baskın olan Türk kimliği sonucu Türkçe konuşuluyor olsa da, evlerde insanlar kendi anadillerini konuşuyorlar. Politik kimlikler veya etnik kimlikler, diğer kimliklerin aksine “basit birer etiket değildir” (Bilgin, 2007, s. 302); insanların olay ve olgulara yüklediği değerlerin, zaman ve ortama göre değişen psikososyal yatırımlarının

Kaynak: Sağiroğlu, 2014

birleşmesiyle inşa olur. Kimlikler, insanlara dış dünya hakkında (özellikle toplumsal hiyerarşideki konumları hakkında) bilgi sağladığı kadar, duygusal ve sosyal bağlar da yaratır. Bunun yanı sıra kolektif kimlikler, bir gruba dâhil olmayı öne çıkarırken, diğerlerini dışta bırakır. Bu yanıyla “hem dışlayıcı bir özelliكتedir, hem de dışlanma nedenidir.” (Bilgin, 2007, s. 302). Bu bağlamda kolektif bir kimlik sayılabilecek Türk etnik kimliği, Kürt etnik kimliği açısından dışlayıcı bir kimlik olma özelliği taşıyabilir. Bu açıklamalara ek olarak alanyazında farklı grupların birbirlerine karşı olan bilişsel tutumları da gruplararası ilişkileri belirleyen faktörler olarak ele alınmıştır (örneğin Sidanius ve Pratto, 1999; Tajfel, 1981). Bu iki etnik kimlik arasındaki karşılıklı etkileşimi veya çatışmayı anlama çabasına bilişsel özelliklere sosyolojik yaklaşımlardan daha çok önem veren ve psikolojik bir bakış açısı sunan Sosyal Baskınlık ve Sosyal Kimlik kuramları önemli katkılar sağlayabilir.

Sosyal Baskınlık Kuramı'na göre grup temelli önyargıyı oluşturan faktörlerden en önemlisi kişilerin sosyal baskınlık yönelimleridir ve sosyal baskınlık kişilerin politik yönelimleriyle de ilişki içerisindedir (Pratto, Sidanius, Stallworth ve Malle, 1994). İnsanların grup temelli sosyal hiyerarşiyi ve ‘avantajlı’ grupların ‘dezavantajlı’ gruplar üzerindeki hâkimiyeti desteklemesi, sosyal baskınlıkla açıklanmaktadır (Sidanius ve Pratto, 1999). Kurama göre avantajlı grupların dezavantajlı gruplara göre daha fazla sosyal baskınlık yönelimine sahip olması beklenmektedir. Aynı zamanda sosyal baskınlık yönelimi baskıcı ve yetkeci tutumlarla ilişki göstermektedir (Pratto, Sidanius, Stallworth ve Malle, 1994; Sidanius ve Pratto, 1999). Bu tutumların da dış gruplara karşı düşmanlığı arttırdığı bilinmektedir (Ekehammar, Akrami, Gylje ve Zakrisson, 2004; Sibley, Robertson ve Wilson, 2006; Sibley, Wilson ve Duckitt, 2007; Sidanius ve Pratto, 1999). Türkiye’de yapılan bazı çalışmalarda da bu ilişkiler gösterilmiştir (Balaban, 2013; Karaçanta, 2002; Karaoğlu, 2015; Yılmaz ve Sarıbay, 2016). Örneğin, Balaban (2013) Türklerin Kürtlere yönelik önyargısını yordayan değişkenlerden birisinin sosyal baskınlık yönelimi olduğunu gösterirken, Karaoğlu (2015) aynı yönelimin Türklerin Suriyelilere yönelik önyargısını yordadığını göstermiştir. Yılmaz ve Sarıbay (2016) ise sosyal baskınlıkla oldukça ilişkili olan eşitliğe karşıt olma güdüsüyle politik muhafazakârlığın ve düşük eforlu/sezgisel düşüncenin ilişkilerini göstermiştir.

Sosyal Kimlik Kuramı'na göre ise sosyal kimlik, “bireyin benlik algısının, bir sosyal gruba ya da gruplara üyeliğine ilişkin bilgisinden ve bu üyeliğe yüklediği değerden ve duygusal anlamlılıktan kaynaklanan parçasıdır” (Tajfel, 1981, s. 255). İnsanlar kendi grup üyeliklerini

kendi benlikleri gibi algılamakta ve çevresindeki kişileri de ait oldukları grubun dinamiklerine göre değerlendirmektedirler (Tajfel, 1978; Tajfel ve Turner, 1986). Festinger'dan uyarlanan sosyal karşılaştırma kavramı da sosyal kimliğin oluşmasında kilit bir rol oynamaktadır (Turner, 1987). Bireyler kendi konumunu belirlerken, çevredeki gruplarla kendilerini karşılaştırırlar. Bu karşılaştırma sırasında ise bireyler olumlu birer sosyal kimlik edinmek ve benlik saygılarını arttırmak için kendi grubunu kayırarak dış gruba karşı olumsuz tutumlar sergilemeye başlarlar. Bu durum iç grup kayırmacılığı (in-group favoritism) olarak adlandırılır. Branscombe, Schmitt ve Harvey (1999) iç grup özdeşimleri yüksek olan kişilerde, iç gruba yönelik tutum ve davranışlara karşı duyarlılığın arttığını ve iç gruba karşı gösterilen negatif tutumların da ayrımcılık olarak algılandığını ifade etmektedirler. Bunun yanında, bazı araştırmalar da iç grup özdeşimleri yüksek olan kişilerin “diğerlerine” yani dış gruplara karşı daha önyargılı olmaya eğilimli olduklarını göstermektedir (Brewer, 2001). Sosyal Kimlik Kuramı'nın aksine azınlık grupların kendi gruplarını kayırmak yerine küçümsediğini ve baskın olan diğer dış gruba karşı da olumlu tutumlar takındığını gösteren araştırmalar da mevcuttur (Gaertner ve Dovidio, 2005). Ancak Simon, Aufderheide ve Kampmeier (2001) azınlık grupların dış gruba karşı duyduğu güvensizliği dengelemek ve kendi benliklerini koruyabilmek için, tam tersine dışarıdaki çoğunluk olan grubu küçümseyip kendi grubuna karşı tarafsız davranarak kendi olumlu sosyal kimliklerini güçlendirmeye çalıştıklarını söylemektedirler. Jost ve Banaji (1994) ise azınlık grupların kendi iyiliğine olan bu sistemi bir tür bilişsel çelişki yaşamamak adına meşrulaştırdıklarını düşünmektedirler. Görüldüğü üzere bu tartışmalı bir konudur. Bu bağlamda Sosyal Kimlik Kuramı bazı azınlıkların neden dış gruplara karşı pozitif tutumlar sergilediğini açıklamakta zorluk çekmektedir. Bu noktada ise devreye sistemi meşrulaştırma kuramı girmektedir.

Tablo.2: Karşılıklı Önyargılar

Sorular (Türklerle Kürtler Hakkında)	Mahalle	Cevap Aralığı, 1:Kesinlikle Katılmıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum	Ortalama (Standart Sapma)	Tanım
Şiddete Eğilimlik	Mavişehir	1-5	3.03(1.25)	Kürtlerin şiddete daha yatkın olduklarını düşünüyorum.
Cahillik ve Eğitimsizlik	Mavişehir	1-5	3.41(1.09)	Kürtler genel olarak cahil ve eğitimsiz insanlardır.
Tatminsizlik ve İsyankarlık	Mavişehir	1-5	3.23(1.23)	Kürtlerin oldukça tatminsiz ve isyankâr bir grup olduklarını düşünüyorum.
Mağduriyet	Mavişehir	1-5	3.86(1.08)	Kürtlerin mağduriyet söylemini gereğinden fazla

				benimsediklerini düşünüyorum.
Çocuk yapma	Mavişehir	1-5	3.27(1.35)	Kürtlerin daha çok çocuk yapmalarının siyasi bir amacı olduğunu düşünüyorum
Güvenirlilik	Mavişehir	1-5	3.09(1.21)	Kürtlerin Türklere göre daha az güvenilir olduğuna inanıyorum.

Sorular (Kürtlere Türkler Hakkında)	Mahalle	Cevap Aralığı, 1:Kesinlikle Katılmıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum	Ortalama (Standart Sapma)	Tanım
Ultra-Milliyetçilik	Kadifekale	1-5	3.59(1.25)	Türkler genellikle ultra-milliyetçidir
Üstünlük Algısı	Kadifekale	1-5	3.86(1.35)	Türkler her alanda kendilerini Kürtlerden üstün görüyorlar
Siyasette bilgisizlik	Kadifekale	1-5	3.17(1.29)	Kürtlere oranla, Türkler siyaset konusunda bilgisiz/yeterince bilgili değil
Günlük Hayatta Önyargı	Kadifekale	1-5	4.18(1.09)	Genelde, Türkler günlük hayatta büyük ölçüde Kürtlere karşı önyargılılar.
Birlikte yaşama isteği	Kadifekale	1-5	3.44(1.36)	Türklerin çoğu Kürtlerle yaşamak istemiyor
Barış Çabaları	Kadifekale	1-5	4.19(1.19)	Türkler, barış için Kürtler kadar uğraşmıyor
Demokratik Değerler	Kadifekale	1-5	3.79(1.25)	Genelde Türkler demokratik değerlere sahip değiller

Kaynak: Kürt Meselesinde Algılar Ve Barış Süreci Önündeki Sosyo-Psikolojik Engeller, Betül Çelik, 2013

Jost ve Banaji (1994), sistemi meşrulaştırma kuramıyla beraber dezavantajlı grupların hiç kimseye hizmet etmeyen bir sistemi nasıl akla uydurduklarına cevap aramaktadırlar. Bu kuram esasında Sosyal Kimlik Kuramı'na karşı argümanlarla ortaya çıkmış bir kuram olarak gözükse de, özünde Sosyal Kimlik Kuramı'nın çıkmazlarını bertaraf edip kuramın açıklama gücünü arttırmayı hedeflemektedir (Rubin ve Hewstone, 2004).

Sistemi Meşrulaştırma Kuramı'na göre, insanlar sistemin eşitsiz noktalarını, avantajlı grubun çıkarlarını muhafaza edecek olsalar bile içselleştirirler ve sürdürmeye çalışırlar. Napier ve Jost'a (2008) göre sistemi meşrulaştırmak dezavantajlı birey açısından negatif sonuçların hafiflemesini sağlayacaktır. Ancak bu hafifletici durum dezavantajlı grup için olduğu kadar, avantajlı grup için de geçerlidir. Jost, Pelham, Sheldon ve Sullivan (2003) dezavantajlı bireylerin avantajlı bireylere göre daha fazla sistemi meşrulaştırdıklarını söylemektedirler, ancak avantajlı grup da halihazırda kendi avantajlı konumunu koruyabilmek için sistemi meşrulaştırma yoluna gitmektedir (Josh, Banaji ve Nosek, 2004). Fakat eğer dezavantajlı grubun iç-grup özdeşimi yüksekse o zaman sistemi meşrulaştırma düzeyi de düşük olmaktadır (Jost vd., 2004). Bu araştırmada da Türklerin Türkiye'de yaşayan Kürtlere göre avantajlı grup olduğu varsayılmış ve bu bağlamda çıkarlarını korumak adına daha fazla sistemi meşrulaştıracakları öngörülmüştür. Kürtlerin ise sistemi daha az meşrulaştıracakları öngörülmektedir.

Tablo 3: Türklerde ve Kürtlerde Eğitim Durumları

	Türkler		Kürtler	
	Kendisi	Babası	Kendisi	Babası
Okuryazar değil	4,1	13,0	17,2	35,8
Diplomasız okuryazar	2,4	9,1	8,8	16,0
İlkokul	37,8	56,4	33,0	36,5
Lise	27,3	8,9	18,4	4,4
Üniversite ve üstü	13,3	3,6	7,3	1,5
Ortalama eğitim yılı	8,1 yıl	5,1 yıl	6 yıl	3 yıl

Kaynak: KONDA, 2010

Eğitimde oluşan hak eşitsizliği de bunların sebeplerinden biridir. Doğu'da Kürt bir aileye doğan bir çocuk doğal olarak anadili Kürtçe olduğu için Kürtçe öğrenerek başlıyor ve Türkçeye karşılaşması da bu yüzden anca ilkokula başlanılan yaşlarda gerçekleşiyor. Böyle bir çocuk henüz bir kelimesini bile bilmediği bir dilde eğitim almaya, o dilde sınavlara tabi tutulmaya çalışılıyor. Bu da o çocuk için haksız bir ortam yaratıyor. Tek farkı hakim dili bilmek olan çocuklar belki de onun hak ettiği yerlere geliyorlar. Farklı kültürlerle ev sahipliği yapan Batı toplumlarında bu gibi durumlarda bir pozitif ayrımcılık ilkesi uygulanıyor. Örneğin; Yunanistan'da Batı Trakya'da yaşayan Türk ve Müslüman kökenli öğrencilere ek puan ve kontenjanlar bu eğitim eşitsizliğini ortadan kaldırmak için sunuluyor. Aynı şekilde Güney Afrika anayasasında insanların istedikleri dilde eğitim alma hakkının devletçe garanti altına alındığını görüyoruz. (Stoop, 2017)

Tablo 3.'de görüldüğü gibi burada bir eğitim eşitsizliğinden, var olan sistemi eğitim üstünden meşrulaştırma çabasından da bahsetmek gerekmektedir. Sistemi meşrulaştırma düzeyinin önyargıyla olan ilişkisini ise alanyazında inceleyen bildiğimiz doğrudan bir çalışma yoktur. Ancak sistemi meşrulaştırma ihtiyacı dış gruplara dair olan bazı tutumları belirleyen önemli bir güdüdür ve bu bakımdan Türklerle Kürtlerin birbirlerine dair tutumlarını açıklayabilecek bir

değişken olabilir. Dezavantajlı olan Kürtlerin iç-grup özdeşimleri yüksek olacağı öngörüldüğünden Kürtlerin sistemi meşrulaştırmasıyla önyargıları arasında negatif ilişki çıkacağı öngörülürken, Türklerin avantajlı grup olarak iç-grup özdeşimleri yüksek olduğundan bu sefer sistemi meşrulaştırma düzeyleriyle Kürtlere yönelik önyargıları arasında pozitif ilişki çıkması beklenmektedir. Çünkü avantajlı grubun iç grup özdeşimi yüksek olduğunda sistemi meşrulaştırması artarken, dezavantajlı grubun iç grup özdeşimi yüksek olduğunda sistemi meşrulaştırma düzeyi azalış göstermektedir (Jost vd., 2004). Bu ilişkisel modelden de görülebileceği gibi Türklerin ve Kürtlerin kendi etnik kimlikleriyle özdeşleşme düzeyleri gruplar arası önyargıyı açıklarken önemli bir değişken olabilir.

Tüm bunlara ek olarak, alanyazında sağ kanat yetkeciliğin, sağ kanat politik yönelimin ve yüksek düzeyde dindarlığa sahip olmanın önyargıyla ilişkisini gösteren bazı araştırmalar vardır (Allport ve Ross, 1967; Altemeyer ve Hunsberger, 1992; Spilka, 1986; Whitley ve Bernard, 1999). Ayrıca yapılan deneysel çalışmalar da dindarlığın dış gruplara karşı olan olumsuz tutumları artırdığını göstermektedir (Johnson, Rowatt ve La-Bouff, 2010; Saroglou, Corneille ve Van Cappellen, 2009). Türkiye’de üniversite öğrencileriyle yapılan bir çalışmada da dinsel inanç hatırlatılan grup, nötr gruba göre dış gruplara karşı daha çok önyargı rapor etmiştir (Yılmaz vd., 2016). Bu araştırmanın temel amaçlarından biri, Türkiye’de yaşayan Türklerin Kürtlere ve Kürtlerin de Türklerle karşı olan önyargılarında ve sosyal mesafe düzeylerinde dinin ve politik yönelimin bir etkiye sahip olup olmadığını anlamaktır.

Değerler

Dindarlık, politik yönelim, sosyal baskınlık yönelimi, sistemi meşrulaştırma düzeyi ve etnik kimlikle özdeşleşme seviyesine ek olarak kişilerin önyargılı tutumlarına etki edebilecek bir diğer değişken ise kişilerin sahip oldukları değerler sistemidir. Zira politik ve kültürel gruplar, üyelerini ideoloji ve değer yüklü olan ortak bir dünya görüşünde birleştirir. Bu bakımdan bu araştırmada kişilerin sahip olduğu değerlerin yukarıdaki ilişkilere aracılık edip etmediği incelenecektir.

İnsanların davranışlarını motive eden temel rehberler olarak değerler ve ahlaki yargılar yüzyıllardır felsefe alanyazınında olduğu gibi son elli yıldır psikoloji alanyazınında da oldukça sık çalışılan konuların başında gelmektedir (Durkheim, 1897; Fraenkel, 1977; Hofstede, 1980, 1982, 1983; Inglehart ve Baker, 2000; Ng ve ark., 1982; Parks ve Guay, 2009; Rokeach, 1973; Schwartz, 1992; Schwartz ve Bardi, 2001; Schwartz ve Bilsky, 1987; Schwartz ve ark., 2001; Weber, 1905). Değerlerin yol gösterici araçlar olarak insanların politik tercihlerinden ahlaki kararlarına kadar birçok şeyi belirlediği düşünülmektedir (örneğin bakınız. Schwartz, Caprara ve Vecchione, 2010).

Değerler alanyazınında günümüzde sıklıkla çalışılan ve değerler çalışmalarına en büyük katkıyı yapan kavramsallaştırma, Schwartz’ın (1992) yaptığı temel insani değerler kavramsallaştırmasıdır. Schwartz (1992) birçok kültürden topladığı veriler aracılığıyla değerlerin, 10 farklı değer tipinden (Güç, Başarı, Uyuma, Hazcılık, Geleneksellik, Özyönelim, Güvenlik, Evrenselcilik, Uyarılım ve İyilikseverlik) oluştuğu ve bunların da Yeniliğe Açıklık ve Muhafazacı Yaklaşım boyutu ve Özdeşleşme ve Özgenişletim boyutu olmak üzere iki temel boyut altında incelenebileceğini söylemektedir. Birinci boyutun bir ucunu oluşturan Yeniliğe Açıklık boyutu özyönelim ve uyarılım değer tiplerinden oluşurken bağımsız düşünebilme ve yenilik arayışı olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir uç olan Muhafazacı Yaklaşım boyutu ise

geleneksellik, güvenlik ve uyma değer tiplerinden oluşurken, güvenlik ihtiyacı, geleneklere saygı ve topluma aykırı davranışların bastırılması şeklinde tanımlanmaktadır. İkinci boyutun ilk ucu olan Özaşkinlik boyutu evrenselcilik ve iyilikseverlik değer tiplerinden oluşmakta ve ilki tüm insanlık için hoşgörü göstermeye karşılık gelirken, ikincisi kişilerin kendi yakınlarına yönelik iyiliksever davranmasına karşılık gelmektedir. İkinci boyutun diğer ucu olan Özgenişletim boyutu ise kişisel başarı yönelimi ve insanlar üzerinde baskınlık kurma şeklinde tanımlanmaktadır. (Bayad, 2015)

Değerler insanların davranışlarına yol gösteren araçlar olarak, dindarlık, meslek seçimi, gruplararası temas, eş seçimi, oy kullanma, politik eyleme katılma/katılmama gibi önemli birçok davranışı açıklamakta da kullanılır (Schwartz ve Bardi, 2001). Roccas, Schwartz ve Amit'in (2010) Amerika ve İsrail örnekleriyle yürüttükleri bir çalışmada, kendi ulusuyla özdeşleşmenin muhafazacılık değerleriyle pozitif ve yeniliğe açıklık değerleriyle de negatif ilişkili olduğu gösterilmiştir. Ayrıca Schiefer ve arkadaşlarının (2010) Almanya'da farklı etnik gruplardan ergenlerle yürüttükleri bir çalışmada, özellikle eşitlikçiliğe karşı hiyerarşinin yüksek olduğu durumlarda, dış gruplara karşı olumsuzluğun kültürel değerlerle ilişkili olduğu bulunmuştur. Biz de bu çalışmada değerlerin dış gruba karşı olan olumsuz tutumlara olan etkisine odaklandık.

Bu araştırmanın amacı Türklerle Kürtlerin birbirlerine karşı olan önyargılı tutumlarına ve sosyal mesafe düzeylerine etki eden değişkenlerin neler olduğunu anlamak ve bu ilişkilere kişilerin sahip oldukları değerler sistemlerinin ya da etnik kimliğiyle özdeşleşme düzeylerinin aracılık edip etmediğini incelemektir. Bu bağlamda önyargılı tutumlara etki edebileceğini düşündüğümüz politik yönelim ve dindarlık, sosyal baskınlık yönelimi ve sistemi meşrulaştırma düzeyleri temel yordayıcı değişkenler olarak incelenmiş ve kişilerin birçok yargısında rehber olarak edindikleri değer sistemlerinin aracılık rolleri araştırılmıştır. Ayrıca sosyal kimlik kuramından çıkan etnik kimlikle özdeşleşme düzeyleri de hem sistemi meşrulaştırmakla önyargı arasındaki ilişkilere hem de politik yönelim, dindarlık ve önyargı arasındaki ilişkilere aracılık etme potansiyeli taşımaktadır. Başka bir ifadeyle, Türkiye'deki Türk-Kürt çatışması örneğinde kişilerin kendi etnik kimlikleriyle özdeşleşme düzeylerinin tıpkı değerler kadar önemli bir değişken olduğu düşünülmekte ve bu yüzden değerlere ek olarak bu çalışmada bu değişkenin de sözü geçen değişkenlerle önyargı ve sosyal mesafe arasındaki ilişkilere aracılık edip etmediği incelenmektedir.

Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2003 verilerine göre, Türklerle Kürtler arası evlilik oranı 1976 öncesi yüzde 1.8'i iken, 1989-98 arasında yüzde 3'e çıkmıştır. "11 bin 570 çiftle yapılan görüşmenin sonuçlarına göre Türkiye'deki çiftlerin yüzde 2.4'ü diğer bir deyişle her 40 evlilikten sadece birinde çiftler Türk ve Kürt etnik kökenlerinden geliyor. 1976 yılından önce Türk-Kürt karma çiftlerin oranı toplam nüfusun sadece yüzde 1.8 idi. Bu rakam 1989-1998 yılları arasında yaşanan tüm gerilimlere rağmen yüzde 3'e çıktı." Araştırmanın en ilginç verilerinden biri ise, Türk etnik kökenliler içinde eğitim oranı düştükçe Kürt kökenli eş bulma oranı artıyor. Buna karşın Kürtler arasında eğitim seviyesi yükseldikçe Türklerle karma evlilik oranı yükseliyor. Ayşe Gündüz Hoşgör ve Jeroen Smits'e göre, Kürtlerle Türkler arasındaki evlilik oranlarının düşük olmasının arkasında milliyetçilikten çok geleneksel topluma özgü sosyal yapı var. Akraba evlilikleri ve görücü usulü gençlerin farklı etnik gruplardan insanlarla evlenmesini engelliyor.

Mersin Üniversitesi'nin Türklerle Kürtler arasındaki sosyal mesafeyi ölçmek üzere yaptığı daha güncel olan son araştırmadan ise çarpıcı sonuçlar çıktı. İki bin kişiyle 12 yılda dört kez yapılan ankette, katılımcılara aynı sorular soruldu.

Mersin Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, son nüfus sayımına göre Doğu ve Güneydoğu'dan 412 bin vatandaşın göç ettiği kentte yan yana yaşayan Türklerle Kürtler arasındaki sosyal mesafeyi ölçmek amacıyla 1998'de bilimsel bir araştırma başlattı.

Yrd. Doç. Dr. Ertuğrul Gödelik'in de içinde yer aldığı araştırma kapsamında, Mersin'in 'Kürt varoşları' olarak bilinen Akdeniz ve Toroslar mahalleleri ile Türklerin yoğun olarak yaşadığı Yenişehir ve Mezitli mahallelerinde ikamet eden toplam iki bin denek belirlendi. Kürtlerin Türk algısını, Türklerin de Kürt algısını ölçmek üzere deneklerle 1998'de bir anket yapıldı. Aynı anket, Mersin'de yaşayan Türkler ile Kürtler arasındaki sosyal mesafenin zaman içinde değişip değişmediğini anlamak için aynı deneklerle 2002, 2007 ve 2010 yıllarında da yinelenildi.

Araştırmada, Kürt deneklere Türkler ile, Türk deneklere de Kürtlerle hangi sosyal ilişkiyi kurmak istedikleri soruldu. Her iki denek grubuna da birbiriyle aynı yedi seçenek sunuldu. 12 yılda gerçekleştirilen dört ayrı ankettten ürkütücü sonuçlar çıktı.

- 1998'de yapılan ilk ankette 'Türkle evlenirim' diyen Kürtlerin oranı yüzde 12.8 çıktı. Bu oran, 2002'de yüzde 6.3'e, 2007'de yüzde 0.4'e, 2010'da ise yüzde 0'a geriledi. Yani 2010'da yapılan son ankette hiçbir Kürt katılımcı, 'Türkle evlenirim' seçeneğini işaretlemedi.

- 1998'deki ilk ankette 'Kürtle evlenirim' diyen Türklerin oranı ise yüzde 26.9'du. Bu oran da 2002'de yüzde 14.9'a, 2007'de yüzde 7'ye, 2010'da yüzde 1.3'e geriledi.

Araştırma sonuçlarından görülmektedir ki yer yer yakınlaşmalar olsa da Türk ve Kürt toplumları aynı topraklarda birbirinden uzak yaşamaktadırlar. Fakat burada bir fark vardır. Türk kültürü egemen millet kültürü olduğu ve bu sebepten de devlet kültürü olarak yansıtıldığı için okullarda okutulur ve herkese öğretilirken Kürt, Laz gibi toplumların kültürleri bu muameleyi görememektedir. Bu yüzden de Türk kültürü herkes tarafından bilinirken Kürt kültürü sadece Kürtler tarafından bilinir, geniş kitlelere ulaşamaz. Bu da iki toplumun yakınlaşması önünde bir engel oluşturmaktadır. Zira Türkler Kürt kültürünü bilmedikleri için onlarla diyaloga girmekte zorlanmakta, Kürtleri anlayamamaktadır. Bunun önüne geçilebilmesi için Kürt kültürünün de okullarda okutulması, bu kültürün reddi yerine kabulünün toplum nezdinde sağlanması gerekmektedir.

SONUÇ

Türklerin Kürtlere yönelik önyargılarını etkileyen en önemli iki değişken Türklükle özdeşleşme ve sağ-kanat politik yönelimken; Türklerin Kürtlerle sosyal olarak uzak olma isteklerini etkileyen tek değişken ise sağ-kanat politik yönelimdir. Bu sonuç hem sağ kanat yetkecilik alanyazını (Allport ve Ross, 1967; Altemeyer ve Hunsberger, 1992) hem de Sosyal Kimlik Kuramı (Tajfel ve Turner, 1986) ile paraleldir (Türkiye'de yapılmış bu bulgularla uyumlu bazı çalışmalar için ayrıca bkz., Çelebi, Verkuyten, Köse ve Maliepaard, 2014; Çelik, Bilali ve Iqbal, 2016). Ancak söz konusu olumsuz tutumlar bireysel değişkenlerin ötesinde sosyopolitik dinamiklerden etkilenmektedir. Türklerin Kürtlere karşı olan önyargılı ve mesafeli tutumlarının, muhafazacı değerlerle olan ilişkisine tam aracılık eden Türklükle özdeşleşme düzeyi, baskın kimlik olan Türk ulusal kimliğinin bir politik konum olarak işlevine işaret etmektedir. Kültürel çoğulculuğun hükümetler tarafından desteklenmediği toplumlarda ulusal kimliğe sahip gruplar

psikolojik bir gerilim yaşamamakta ve kimlik ihtiyacı doğrudan ulusal kimlikle özdeşleşme üzerinden karşılanmaktadır (Berry, 1974/1997). Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu etnik unsuru olarak Türk etnik kimliği, ulusal bir kimlik olarak işlemekte ve güvenli bir benlik alanı tanımlamaya yaramaktadır. Bu anlamıyla Türk katılımcılarda muhafazacı değerlere sahip ve sağ-kanat politik yönelimli olmanın Kürtlere yönelik önyargıyı etkilemesi, önyargı çalışmalarıyla (Allport ve Ross, 1967; Altemeyer ve Hunsberger, 1992; Spilka, 1986; Whitley ve Bernard, 1999) ve Türklerin avantajlı konumlarını sürdürme gayreti ise hem Sosyal Kimlik Kuramı'nın temel varsayımlarıyla (Tajfel, 1978; Turner, 1987) hem de Sistemi Meşrulaştırma Kuramı'nın (Josh, Banaji, ve Nosek, 2004) varsayımlarıyla paralellik göstermektedir.

Türklerin Kürtlere yönelik sosyal mesafe düzeyini etkileyen en önemli değişkenin ise sağ-kanat politik yönelime sahip olmak olduğu bulunmuştur. Sağ-kanat politik yönelime sahip olan katılımcılar Kürtlerle sosyal yaşamda daha az ilişkili olmak istediklerini belirtmişlerdir. Bu da hem sağ-kanat yetkecilik alanyazınıyla (Alte-meyer ve Hunsberger, 1992) hem de milliyetçiliğin ve iç gruba dair sadakat göstermenin dış gruba dair olumsuz tutumlarla ilişkili olduğunu söyleyen alanyazınla uyumludur (bakınız Brewer, 2001).

Burada Türkler ve Kürtler arasındaki önyargıların sebep olacağı şeylere bir örnek de vermek gerekir. 17 Haziran 2019 tarihinde, İstanbul Havalimanı'nda güvenlik görevlisi olarak çalışan bir genç gidiş katından aşağıya atlayarak intihar etti. Ağır yaralanan güvenlik görevlisine ilk müdahaleyi havalimanı sağlık ekipleri yapsa da tüm müdahalelere rağmen güvenlik görevlisi kurtarılamıyor. İntiharından hemen önce sosyal medya hesabından yaptığı bir paylaşım ise önyargıların toplumu getirdiği noktayı göz önüne serdi. Ağlarken fotoğrafını koyan genç güvenlik görevlisi intiharı öncesi paylaşımında "Kürt olduğumuzdan dolayı hep dışlandık belki bu yaptığım şeyle değişir ne mutlu Kürt ve Türküm diyebilene... hakkınızı helal edin" ifadelerini kullandı. Bu genç güvenlik görevlisinin ne tür muamelelere maruz kaldığı hala bir muamma fakat toplumun içinden geçtiği bu ayrışma ve kırılma süreci, zaten oldukça etkili olan önyargıları öyle bir noktaya taşımıştır ki, bir genç intihar etmiştir. Bu tür olayların önüne geçmek için toplumsal barışın ve huzurun olabildiğince hızlı bir şekilde sağlanması gerekir. Yoksa bu yaralar derinleşecek ve artık onarılmaz bir noktaya gelecektir.

Sosyal Baskınlık Kuramı ve Sistemi Meşrulaştırma Kuramı mevcut olan siyasi sistemin ve toplumsal hiyerarşinin devamlılığını desteklemek üzerine inşa edilmiştir. Sistemi temsil eden devlet mekanizmasının arka planını oluşturan Türkiye'deki uluslaşma pratiği ve temelinde laiklik ve batılılaşma olan değişim hareketi, sadece devletin yönetiminin kurum ve kuruluşlarında değil eğitim, sosyal yaşam, dil, ekonomi, tarih, vs. gibi topyekûn bir değişimi içeren Kemalizm doktriniyle somutlaşmıştır (Cleveland, 2008). Ve söz konusu toplumsal sistemi temsil eden kimlik Türk kimliğidir. Bu anlamıyla baskınlık eğiliminin ve sistemi meşrulaştırma eğiliminin artması bu baskın kimlikle yakınlaşma anlamına geleceğinden Kürtlerde gözlenen durum kuramda varsayıldığının tersine okunabilir. Çünkü sisteme yakınlaşmak kendini baskın grupla tanımlamak demektir (bakınız Jost vd., 2003). Hem Türklerin hem de Kürtlerin önyargısı üzerinde dindarlığın yordayıcı bir etkisinin bulunmaması da Türkiye'de özellikle Sünni Müslümanlığın üst bir kimliklenme olarak algılanıyor olabileceğini gösteriyor olabilir. Bu da ileriki çalışmaların incelemesi gereken bir sorudur (ilgili bir çalışma için bakınız Baysu, Duman ve Coşkan, 2017).

Ayrıca Kürtlerin Türklere karşı sosyal mesafesini azaltan yegâne değişken yüksek muhafazacı değerlere sahip olmaktır. Bayad (2015) Kürtlerin grup aidiyetlerini Türklük üzerinden açıklama

eğilimi ve değer boyutları arasındaki ilişkide benzer sonuçlar elde etmiştir. Ayrıca Esmer'in (2012) Dünya Değerler Araştırması kapsamında Türkiye raporunda, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde düşünce özgürlüğü, çevresel farkındalık, kendini gerçekleştirme gibi yaşam kalitesini belirleyici unsurlardan oluşan postmateryalistik değerler diğer tüm bölgelere göre daha yüksek bulunmuştur (postmateryalistik değer tanımı için bakınız Özgüngör, 2009). Bu çalışmalar Kürt nüfusun yoğun olduğu bölgelerde geleneksel değerlerin azınlık kimliğiyle değil baskın kültürü temsil eden Türk kimliğiyle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Kürtlere ilişkin söz konusu bu özgün durum, Kürtlerin modernizasyon sürecinin (Boehnke, 2001; Inglehart ve Baker, 2000) Türklerden farklı şekilde işlediğini göstermektedir. Türklerin uluslaşma pratiği sonucu ideolojik olarak etnik olmayan ya da etnik farklılıklara alan tanımayan bir vatandaşlık üzerinden 'Türk' kimliği kurulmaya çalışılmıştır (Aktürk, 2011). Ancak bu süreç Kürtler için tepkili bir etnisite (Rumbaut, 2008) kimliğiyle sonuçlanmış gibi gözükmektedir. Bu dönüşüm sadece politik bir zeminde gerçekleşmemektedir. Kürtlerin modernleşmesi sonucunda avantajlı konuma sahip olan Kürtler kimlik ihtiyacını resmi söylemdeki 'Türk' olmak üzerinden tanımlıyor ve böylelikle Türklerle karşı olumsuz tutumları da azaltıyor olabilirler. Ancak yaşanan değer kaybı Kürt kimliği ile karşılandığında etnik kimlikle özdeşleşmenin gruplararası önyargıyı arttırdığı görülmektedir.

Bu anlamıyla Sosyal Kimlik Kuramı'na yönelik olarak yapılan bir eleştiri de, kuramın politik ortamı veya tarihsel süreçleri dikkate almadığı için, gruplararası çatışmayı açıklamakta yetersiz kalacağı yönündedir (Cuhadar ve Dayton, 2011; Huddy, 2001). Grup kimliğinin anlaşılmasının, bu kimliğe yüklenen anlamın ve kişilerin sahip olduğu politik veya ideolojik görüşlerin de işin içine katılmasıyla anlaşılabilmesi ifade edilmektedir (Huddy, 2001). Dolayısıyla Türk ve Kürtlerin sosyal kimliklerini belirleyen en önemli etkenlerden biri, tarihsel süreçle birlikte bu kimliğe yüklenen anlam olmaktadır. Bu bize söz konusu gruplararası çatışmayı anlamak için grupların aidiyet geliştirdikleri kimlikleri, verili ve köksüz sosyal kategoriler olarak ele alamayacağımızı göstermektedir. Bu da sosyal kimlik alanında yapılacak ileriki araştırmaların mutlaka dikkate alınması gereken bir durumdur. Ayrıca bu araştırmada incelenen üç ayrı kuramsal yaklaşımın iç grup kayırmacılığı ve dış gruba dair olumsuz tutumlar hakkındaki farklı öngörülerinin zaman zaman uyuşmaması gruplararası ilişkilerin evrensel bir dinamiğe göre işlemediğini gösteriyor olabilir. Bu argümanı destekler nitelikte iç grup kayırmacılığında kültürel farklılıkların önemli olduğunu söyleyen bazı araştırmalar vardır (örneğin Fischer ve Derham, 2016). Benzer şekilde Liu, Sibley ve Huang (2014) Yeni Zelanda ve Tayvan'da farklı kültürel tarihsel temsillerin sosyal baskınlığın ve yetkenciliğin ötesinde gruplar arası çatışmayı yordadığını bulmuşlardır. Dolayısıyla grupların kendi tarihsel özelliklerini hesaba katan yaklaşımların evrensel kuramlara ek olarak yeni pencereler açabilecekleri göz önünde bulundurulmalıdır.

Sonuç olarak bu araştırma psikolojik düzeyde Türkiye'de yaşayan Türk ve Kürtlerin birbirlerine karşı olan tutumlarını belirleyen temel değişkenlerin neler olduğunu tespit etmeye çalışmıştır. Ancak her araştırmada olduğu gibi bu araştırmanın da görece düşük örneklem büyüklüğü ve sadece Türkiye'nin dört farklı şehirden veri toplanması gibi bir takım sınırlılıkları vardır. Dolayısıyla demografik açıdan Türkleri ve Kürtleri temsil eden bir örnekleme sahip olmamız araştırmanın en temel sınırlılığı olarak alınabilir. Bunun yanında bu araştırmada neden-sonuç ilişkileri kurmamıza imkân vermeyecek olan korelasyonel yöntemler kullanılmıştır. Buradan yola çıkarak, süregiden gruplar arası çatışma ortamında bu tür ilişkilerin temsili örneklemlerle incelenerek gruplar arası çatışmaları azaltma yolunda adımlar atılabileceği ve somut politikalar

üretilbileceği unutulmamalıdır. Aynı şekilde bu araştırmada korelasyonel olarak çalışılan bu ilişkiler deneysel yöntemlerle de çalışılabilir. Bu da psikoloji ve siyaset bilimi/sosyoloji kökenli araştırmacıların işbirliğiyle mümkün olabilecek bir çaba gibi gözükmemektedir.

KAYNAKLAR

- Abu-Nimer M., (1999) *Dialogue, Conflict Resolution and Change: Arab-Jewish Encounters in Israel*, State University of New York Press, New York.
- Allport G., (1954) *The Nature of Prejudice*, Perseus Books, Cambridge, MA.
- Allport, G. W. & Ross, J. M. (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5, 432-443.
- Altemeyer, B. & Hunsberger, B. (1992). Authoritarianism, religious fundamentalism, quest, and prejudice. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 2(2), 113-133.
- Amir Y., (1969) "Contact Hypothesis in Ethnic Relations," *Psychological Bulletin*, 71, s.319-42.
- Balaban, Ç. D. (2013) *The roles of intergroup threat, social dominance orientation and right-wing authoritarianism in predicting Turks' prejudice toward Kurds*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, ODTÜ, Ankara.
- Bar, H., ve Bargal, D., (1995) "Living with conflict: Encounters between Jewish and Palestinian youth", *The Jerusalem Institute for the Study of Israel (ibranice)*.
- Bayad, Aydın, (2015), "Türkiyeli Kürtlerin Etnik Kimlik Statülerinde Yaşanan Farklılaşmanın Değer Aktarım Süreçleriyle Olan İlişkisinin İncelenmesi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Berry, J. W. (1974). Psychological aspects of cultural pluralism: unity and identity Reconsidered. *Topics in Culture Learning*, 2, 17-22.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology*, 46(1), 5-34.
- Bilgin, N. (2007). *Kimlik inşası. Aşina Kitaplar*, İzmir.
- Boehnke, K. (2001). Parent-Offspring value transmission in a societal context: Suggestions for a utopian research design with empirical underpinnings. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32(2), 241-255.
- Branscombe, N. R., Schmitt, M. T., ve Harvey, R. D. (1999). Perceiving pervasive discrimination among African Americans: Implications for group identification and well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(1), 135-149.
- Brewer, M. B. (2001). Ingroup identification and intergroup conflict: When does ingroup love become outgroup hate? In Ashmore, D., Jussim, L., Wilder, D. (Eds.), *Social identity, intergroup conflict, and conflict reduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Cook, S. W., (1978) "Interpersonal and Attitudinal Outcomes in Cooperating Interracial Groups", *Journal of Research and Development in Education*, 12(1), s. 97-113.
- Cuhadar, E. ve B. Dayton, (2011) "The Social Psychology of Identity and Intergroup Conflict: From Theory to Practice", *International Studies Perspectives*, Cilt 12, s. 273-293.

- Ekehammar, B., Akrami, N., Gylje, M., & Zakrisson, I. (2004). What matters most to prejudice: Big Five personality, social dominance orientation, or right-wing authoritarianism?. *European Journal of Personality*, 18(6), 463-482.
- Ergin, M. (2014). The racialization of Kurdish identity in Turkey. *Ethnic and Racial Studies*, 37(2), 322-341.
- Forbes, H. D., (1997) *Ethnic Conflict: Commerce, Culture, and the Contact Hypothesis*, Yale University Press, New Haven.
- Gaertner, L.& Dovidio, J.F. (2005). Categorization, re-categorization, and intergroup bias. In Dovidio, F., Glick, P., Rudman, L. A. (Eds.). *On the nature of prejudice: Fifty years after Allport*. Malden, MA:Blackwell Publication.
- Hayes, C., J. (1995). *Milliyetçilik: Bir din*. İstanbul, İz Yayıncılık.
- Hewstone, M. ve R. Brown, (1986) "Contact is not Enough: An Intergroup Perspective on the 'Contact Hypothesis'", M. Hewstone ve R. Brown (der.), *Contact and Conflict in Intergroup Encounters*, Blackwell, Oxford.
- Hewstone, M. ve Greenland, K., (2000) "Inter-group conflict", *International Journal of Psychology*, 35, s. 136-144.
- Huddy, L. (2001). From social to political identity: A critical examination of Social Identity Theory. *Political Psychology*, 22(1), 127-156.
- Inglehart, R. & Baker, W. E. (2000). Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values. *American Sociological Review*, 65(1), 19-51.
- Johnson, M. K., Rowatt, W. C. & Labouff, J. (2010). Priming Christian religious concepts increases racial prejudice. *Social Psychological and Personality Science*, 1(2), 119-126.
- Jost, J. T. & Banaji, M. R. (1994). The role of stereotyping in system-justification and the production of false consciousness. *British Journal of Social Psychology*, 33, 1-27.
- Jost, J. T., Banaji, M. R., & Nosek, B. A. (2004). A decade of system justification theory: accumulated evidence of conscious and unconscious bolstering of the status quo. *Political Psychology*, 25(6), 881-919.
- Jost, J.T., Pelham, B.W., Sheldon, O., & Sullivan, B.N. (2003). Social inequality and the reduction of ideological dissonance on behalf of the system: Evidence of enhanced system justification among the disadvantaged. *European Journal of Social Psychology*, 33, 13-36.
- Karaoğlu, E. (2015). The role of social dominance orientation, empathy and perceived threat in predicting prejudice of Turkish citizens toward Syrian immigrants. *Yayımlanmamış yüksek lisans tezi*, ODTÜ, Ankara.
- Karaçanta, H. (2002). Üniversite öğrencilerinin sosyal baskınlık yönelimi ve başka bazı değişkenler açısından karşılaştırılması. *Yayımlanmamış doktora tezi*, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Kocaman, T. ve Bayazıt, S., (1993) *Türkiye’de iç göçler ve göç edenlerin sosyo-ekonomik nitelikleri*. Ankara: DPT Sosyal Planlama Gen.Md. Yayınları.

- Kutlay, N. (2012). Kürt kimliğinin oluşum süreci. Ankara: Dipnot Yayınları.
- McDowall, D. (2004). Modern Kürt tarihi (N. Domaniç, Çev.). İstanbul. Doruk Yayınları (Orijinal çalışma basım tarihi 1997).
- Napier, J. L. & Jost, J. T. (2008). Why are conservatives happier than liberals?. *Psychological Science*, 19(6), 565-572.
- Natali, D. (2009). Kürtler ve devlet: Irak, Türkiye ve İran'da ulusal kimliğin gelişmesi. 1.bs., İstanbul, Avesta Yayınları
- Pettigrew, T., (1998) "Intergroup Contact Theory", *Annual Review of Psychology*, 49, s.65-85.
- Reicher, S., (1986) "Contact, Action and Racialization: Some British Evidence", *Contact and Conflict in Intergroup Encounters*, M. Hewstone and R. Brown, Basil Blackwell, Oxford.
- Reijerse, A., Van Acker, K., Vanbeselaere, N., Phalet, K., & Duriez, B. (2013). Beyond the ethnic-civic dichotomy: cultural citizenship as a new way of excluding immigrants. *Political Psychology*, 34 (4), 611-630.
- Rubin, M. & Hewstone, M. (2004). Social identity, system justification, and social dominance: Commentary on Reicher, Jost et al., and Sidanius et al. *Political Psychology*, 25, 823-844.
- Rumbaut, R. G. (2008). Reaping what you sow: immigration, youth, and reactive ethnicity. *Applied Development Science*, 12(2), 108-111
- Saroglou, V., Corneille, O. & Van Cappelen, P. (2009). Speak, Lord, your servant is listening: religious priming activates submissive thoughts and behaviors. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 19(3), 143-154.
- Schiefer, D., Möllering, A., Daniel, E., & Benish-Weisman, M. (2010). Cultural values and outgroup negativity: A cross-cultural comparison of early and late adolescents. *European Journal of Social Psychology*, 40, 635-651.
- Schwartz, S. H., & Bardi, A. (2001). Value hierarchies across cultures: taking a similarities perspective. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32, 268-290.
- Schwartz, S.H., Caprara, G.V., & Vecchione, M. (2010). Basic personal values, core political values, and voting: A longitudinal analysis. *Political Psychology*, 31(3), 421-452.
- Sezgin, D., & Wall, M. A. (2005). Constructing the Kurds in the Turkish press: a case study of *Hürriyet* newspaper. *Media, Culture & Society*, 27(5), 787-798.
- Sherif, M., (1966) *In Common Predicament: Social Psychology of Intergroup Conflict and Cooperation*, Houghton Mifflin, Boston.
- Sibley, C. G., Robertson, A., & Wilson, M. S. (2006). Social dominance orientation and right-wing authoritarianism: additive and interactive effects. *Political Psychology*, 27, 755-768.
- Sibley, C. G., Wilson, M. S., & Duckitt, J. (2007). Antecedents of men's hostile and benevolent sexism: The dual roles of social dominance orientation and right-wing authoritarianism. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33, 160-172.

- Sidanius, J., Liu, J. H., Shaw, J. S. and Pratto, F. (1994), Social dominance orientation, hierarchy attenuators and hierarchy enhancers: Social Dominance Theory and the criminal justice system. *Journal of Applied Social Psychology*, 24, 338–366.
- Sidanius, J., & Pratto, F. (1999). *Social dominance*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Simon, B., Aufderheide, B., ve Kampmeier, C. (2001). The social psychology of minority-majority relations. In R., Brown & S. Gaertner (Eds.). *Blackwell handbook of social psychology: Intergroup processes*. 303-323. Berlin: Blackwell.
- Spilka, B. (1986). The meaning of personal faith: a continuing research odyssey. *Journal of Psychology and Christianity*, 5, 85–90.
- Stoop, Chrizzell, (2017). *Children's rights to mother-tongue education in a multilingual world: a comparative analysis between South Africa and Germany*, University of South Africa.
- Tajfel, H. E. (1978). *Differentiation between social groups: studies in the social psychology of intergroup relations*. Academic Press.
- Tajfel, H. (1981). *Human Groups and Social Categories*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel & W. G. Austin (Eds.) *Psychology of intergroup relations*. Chicago: Nelson-Hall.
- Turner, J. (1987). *Rediscovering the social group: a self categorization theory*. Oxford: Basil Blackwell.
- Whitley, B. J. ve Bernard, E. (1999). Right-wing authoritarianism, social dominance orientation, and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 126 –134.
- Yilmaz, O. & Saribay, S. A. (2016). An attempt to clarify the link between cognitive style and political ideology: A non-western replication and extension. *Judgment and Decision Making*, 11(3), 287-300.
- Yüceşahin, M., M. & Özgür, E. M. (2006). Türkiye'nin güneydoğusunda nüfusun zorunlu yerinden oluşu: Süreçler ve mekânsal örüntü. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 4(2), 15-35.
- Yükseler, D. (2006) Yurtlarından ve yaşamlarından koparılmış insanlar: Bir sosyal dışlanma süreci olarak Türkiye'de Kürtlerin yerlerinden edilmesi. Türkiye'de büyük kentlerin gecekondulu ve çöküntü mahallelerinde yaşanan yoksulluk ve sosyal dışlanma. (içinde sf. 40-53). http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2006/study_turkey_tr.pdf.
- Zeyneloğlu, S., Civelek, H. ve Y. Coşkun, Y. (2011). Kürt sorununda antropolojik ve demografik boyut: Sayım ve araştırma verilerinden elde edilen bulgular. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1), 335-384.
- Zürcher, E., J. (2005). *İmparatorluktan cumhuriyete Türkiye'de etnik çatışma*. İstanbul: İletişim Yayınları.